

Ο ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ*

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΗ ένταξη του συντηρητισμού ως κοινωνικοπολιτικού και ιδεολογικού φαινομένου στο συνολικό φάσμα των Νέων Χρόνων σημαίνει δύο πράγματα: πρώτον, ότι αυτός δεν συνιστά ιστορική ή ανθρωπολογική σταθερά, παρά ένα συγκεκριμένο ιστορικό φαινόμενο, που συνδέεται με ορισμένη εποχή και με ορισμένο τόπο και που παρέρχεται μαζί μ' αυτήν την εποχή ή και πριν ακόμη από το τέλος της· και δεύτερον, ότι δεν μπορεί να κατανοηθεί με αφετηρία την εχθρότητά του προς τη γαλλική Επανάσταση, αλλά ότι το καλύτερο είναι να ξεκινήσουμε από την αντιπαράθεσή του με ορισμένα ειδοποιά γνωρίσματα των Νέων Χρόνων εν γένει, τα οποία οι συντηρητικοί θεώρησαν ως επαναστατικά. Ακόμα όμως κι αν επικρατούσε συμφωνία πάνω σε τούτη τη διπλή θέση, έτσι χοντρικά διατυπωμένη, και πάλι δεν θα είχαμε κερδίσει πολλά πράγματα από άποψη περιεχομένου εφ' όσον δεν θα έχουν προσδιορισθεί με την αναγκαία σαφήνεια τα κρίσιμα για τον προβληματισμό μας χαρακτηριστικά της εποχής, μέσα στην οποία ο συντηρητισμός διαμορφώνεται, δραστηριοποιείται και τελικά αποσυντίθεται —και επί πλέον, εφ' όσον δεν θα έχει δοθεί ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα ποιες είναι οι έσχατες πηγές της συντηρητικής σκέψης μέσα στην ιστορία της κοινωνίας και των ιδεών. Γιατί η διαπίστωση, ότι μόνον μέσα από την αντιπαράθεση με ορισμένα γνωρίσματα των Νέων Χρόνων συμπυκνώθηκαν ορισμένες ιδεολογικές θέσεις για να συγκροτήσουν ό,τι εκ των υστέρων ονομάστηκε «συντηρητισμός», δεν εξυπνοεί eo ipso ότι αυτές γεννήθηκαν ex nihilo και αναγκαστικά μέσα σε τούτη την αντιπαράθεση και εξ αιτίας της. Πράγ-

* Το κείμενο είναι παρμένο από το βιβλίο
Konservatismus. Geschichtlicher Gehalt und

Untergang, Stuttgart 1986, 11-24.

ματι, η ένταξη του αγώνα στο προσκήνιο έκαμε να λησμονηθεί το παρασκήνιο της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας των ιδεών, έτσι ώστε εύκολα μπορούσε να δημιουργηθεί η οπτική απάτη ότι ο συντηρητισμός —όχι απλώς ως συνεκτικά εκλογικευμένη και εκσυγχρονισμένη κοινωνικοπολιτική στάση, αλλά ήδη ως στοιχειωδώς δομημένος κύκλος ιδεών— δεν συνιστά τίποτε άλλο παρά την αντιστροφή της (ιδεολογικής και πολιτικής) επανάστασης, άρα κάτι εν τέλει παράγωγο. Ας πούμε ωστόσο προκαταβολικά ότι η καθ' εαυτήν ευπρόσδεκτη και κατά τα φαινόμενα ήδη επικρατούσα τάση να τοποθετείται χρονικά η απαρχή του συντηρητισμού όχι στην εχθρότητα απέναντι στη γαλλική Επανάσταση, αλλά ήδη στην απόρριψη του ορθολογισμού του Διαφωτισμού, από μόνη της δεν επαρκεί καθόλου, αν θέλουμε να εξαντλήσουμε το ιστορικό και ιδεολογικό του περιεχόμενο· γιατί αφ' ενός το χρονικό διάστημα, για το οποίο πρόκειται, είναι πολύ μεγαλύτερο απ' όσο συνήθως νομίζεται και αφ' ετέρου έτσι στενεύει κατά τρόπο ολέθριο —ιδιαίτερα σε σχέση με τούτο το πρόβλημα— η προοπτική της κοινωνικής ιστορίας.¹ Αντίστροφα, προσπάθειες

1. Ήδη ο E. Kaufmann («Über die konservative Partei» (1922) = *Gesammelte Schriften*, III, Göttingen 1960, 133-175, εδώ: 137) τοποθετούσε την «απαρχή του συντηρητισμού μέσα στην ιστορία των ιδεών στην αντιπαλότητά του ενάντια σ' ολόκληρη τη σκέψη του ορθολογισμού». Για τον K. Mannheim, πάλι, αιτία της εμφάνισης του συντηρητισμού ως συνειδητού και «νοηματικά προσανατολισμένου ρεύματος» ήταν το γεγονός «ότι ο σύγχρονος κόσμος είχε γίνει δυναμικός» («Das konservative Denken» = *Wissenssoziologie*. Auswahl aus dem Werk, eingel. u. herausg. v. K. Wolff, Berlin-Neuwied 1964, 408-508, εδώ: 423). Τούτο βέβαια συνεπάγεται κάτι παραπάνω από την απλή αναγωγή του συντηρητισμού στο συγκεκριμένο συμβάν του 1789, μολονότι ο Mannheim τείνει να διαλύει το περιεχόμενο της συντηρητικής σκέψης πριν από τη γαλλική Επανάσταση μέσα στην ασαφή έννοια της «παραδοσιολατρίας» ή του «αρχέγονου συντηρητισμού» (πρβλ. παρακ. σημ. 3). Συνεπέστερα από κάθε άλλον προσπάθησε ο F. Valjavec να αποδείξει ότι ο συντηρητισμός πρέπει «αρχικά να εννοηθεί όχι ως αντίδραση προς τη γαλλική Επανάστα-

ση..., αλλά ως δύναμη ενάντια στον ορθολογικό Διαφωτισμό και —σε μικρότερο βαθμό— ενάντια στις επιθέσεις της απολυταρχίας» («Die Entstehung des europäischen Konservatismus» = H.-G. Schumann (Hg.), *Konservatismus*, Köln 1974, 138-155, εδώ: 141· πρβλ. *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770-1815*, München 1951, 5). Βέβαια, ο Valjavec δεν θεωρεί μονάχα τον συντηρητισμό ως αντίδραση ενάντια στον Διαφωτισμό, αλλά και κάθε αντίδραση ενάντια στον Διαφωτισμό ως συντηρητισμό (βλ. π.χ. τη δεύτερη από τις παραπάνω εργασίες του, 255, κ.έ.), έτσι ώστε στο τέλος χάνει από τα μάτια του τα ειδοποιά γνωρίσματα της συντηρητικής σκέψης. Επί πλέον δεν έχει καμμία οικειότητα με την προβληματική προηγούμενων αιώνων, σ' ό,τι αφορά την κοινωνική ιστορία και την ιστορία των ιδεών. Τις ίδιες αδυναμίες παρουσιάζει και η μελέτη του M. Greiffenhagen, ο οποίος υιοθετεί και προωθεί παραπέρα τη βασική θέση του Valjavec για τον συντηρητισμό ως αντίδραση εναντίον του Διαφωτισμού και του ορθολογισμού του. Οι υπαινιγμοί του ως προς την ύπαρξη συντηρητικών τάσεων ήδη

εξιχνίασης των προεπαναστατικών συναφειών του συντηρητισμού δεν ξεπέ-
ρασαν το επίπεδο στοιχειωδών διαπιστώσεων και επί πλέον, όπως και οι

πριν από τον 18ο αι. δεν ξεπερνούν ωστόσο την ερασιτεχνική — όπως πρέπει να τη χαρακτηρίσουμε — μνεία του γνωστού ποιήματος του John Donne για την New Philosophy και τη δόξη καταστρεπτικής της επίδραση (*Das Dilemma des Konservatismus in Deutschland*, München 1971, 41): το κεντρικό πρόβλημα της έννοιας της κυριαρχίας και του κοσμοθεωρητικού της πλαισίου καθώς και η δομή της κυριαρχικής ιδεολογίας της *societas civilis* του διαφεύγουν εντελώς, όπως διαφεύγουν και σε όλους τους παραπάνω ερευνητές. Ο μονομερής, όπως ο ίδιος ομολογεί, προσανατολισμός του στην ιστορία των ιδεών (τον οποίο δίκαια έψεξε ήδη η H. Gerstenberger, «Konservatismus in der Weimarer Republik» = G.-K. Kaltenbrunner (Hg.), *Rekonstruktion des Konservatismus*, Freiburg 1972, 331-348, εδώ: 332) όχι μόνον έχει και ο ίδιος κενά, εφ' όσον δεν παρακολουθείται σχεδόν καθόλου η εξέλιξη της πολιτικής θεωρίας στους Νέους Χρόνους, αλλά και τον παρασύρει στη μάταιη προσπάθεια ανασυγκρότησης μιας και μόνης συντηρητικής θεωρίας συγκολλώντας απλώς παραθέματα από συγγραφείς τόσο ολοκληρωτικά διαφορετικούς όσο π.χ. οι Möser και Gehlen. Ο Greiffenhagen ξέρει κι ο ίδιος ότι αυτό μπορεί να του στοιχίσει τη «μομφή της επιπολαιότητας στο ιστορικό μέρος», όμως έτσι απλώς κάνει τα πράγματα χειρότερα για τον εαυτό του. Απεναντίας, ο W. Ribhegge τονίζει ορθά ότι ο συντηρητισμός δεν είναι απλό ιδεολογικό φαινόμενο, αλλά «σύνθετη κοινωνική διαδικασία». Επί πλέον τον θεωρεί, και πάλι ορθά, ως διαδικασία προσδιορισμένη ως προς το περιεχόμενο και χρονικά περιορισμένη: η χρησιμοποίηση της έννοιας αυτής πέρα από τα ιστορικά της όρια θα την αχρήστευε («Konservatismus. Versuch zu einer kritischen-historischen Theorie» = H. G. Schumann (Hg.), *Konservatismus*, Köln 1974, 112-136, εδώ: 122, 123). Ωστόσο στο λάθος αυ-

τό υποπίπτει ο ίδιος όταν μιλά για συντηρητισμό όχι μόνο σε σχέση με το αντεπαναστατικό κίνημα μετά το 1789 (εκεί τοποθετεί, εσφαλμένα, τη χρονική απαρχή του συντηρητισμού), αλλά επίσης σε σχέση με την αστική τάξη μετά το 1848 και μάλιστα και σε σχέση με την διόλου επαναστατική εργατική τάξη της συγκαιρινής μας μαζικής κοινωνίας. Επειδή γνωρίζει ότι κάτι τέτοιο κάνει αδύνατον τον «υλικό ορισμό» του συντηρητισμού, όπως τον απαιτεί ο ίδιος (125), καταφεύγει σε μιαν άκρως βεβιασμένη χρήση κυβερνητικών μοντέλων και παρουσιάζει τον συντηρητισμό ως αυτορρυθμιζόμενο σύστημα, ικανό να προσαρμόζεται στις ιστορικές αλλαγές χάρη στο όλο και λειτουργικότερο feedback του (126/7). Όμως η αντίληψη τούτη οδηγεί αναγκαστικά σε μιαν υπερϊστορική υποστασιοποίηση του συντηρητισμού: επί πλέον είναι αντιφατικό να θεωρείται ως απαρχή του συντηρητισμού η αντίσταση ενάντια στη θέση, ότι η κοινωνία κατασκευάζεται κατά βούληση, και αμέσως μετά να γίνεται λόγος για συντηρητισμό μέσα στη σύγχρονη μαζική κοινωνία, η οποία χαρακτηρίζεται ακριβώς από την επικράτηση τούτης της θέσης. Από όσο ξέρω, απ' όλες τις αξιολογες διερευνήσεις του προβλήματός μας μονάχα η μελέτη του S. Huntigton αμφισβητεί τη σύνδεση του συντηρητισμού με μιαν ορισμένη εποχή. Γι' αυτόν, συντηρητισμός είναι απλώς η νομιμοποιητική ιδεολογία του εκάστοτε απειλούμενου κοινωνικού συστήματος, ανεξάρτητα από τόπο και χρόνο: έτσι, το περιεχόμενο του συντηρητισμού αλλάζει συνεχώς και γίνεται αδύνατη η διαμόρφωση μιας συντηρητικής παράδοσης («Conservatism as an Ideology», *The American Political Science Review* 51 (1957) 454-473, ιδ. 455, 468/9). Πέρα από το ότι η αντίληψη αυτή δεν έχει καμμία ευρετική αξία, ανασκευάζεται με την εμπειρική απόδειξη ότι από ορισμένους μεσαιωνικούς συγγρα-

προηγούμενες, παρέμειναν κλεισμένες στον ορίζοντα του 18ου αι.² Και στις δύο περιπτώσεις ελάχιστα έγινε αντιληπτή η καταγόμενη ήδη από τους πρώιμους Νέους Χρόνους διάσταση των αντιλήψεων εκείνων, που αργότερα ονομάστηκαν «συντηρητικές», και έτσι δεν μπόρεσε να συλληφθεί το συντηρητικό φαινόμενο σε όλη του την έκταση— ακριβώς επειδή δεν ήταν πλήρης και ευκρινής η εκάστοτε εικόνα των Νέων Χρόνων, τόσο από την άποψη της κοινωνικής ιστορίας όσο και από την άποψη της ιστορίας των ιδεών. Η διακρίβωση της παραπάνω διάστασης στο πλαίσιο των *stricto sensu* συναφών κοσμοθεωρητικών γνωρισμάτων των Νέων Χρόνων αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους της έρευνάς μας.

Ο ιστορικά προσδιορισμένος χαρακτήρας του συντηρητικού φαινομένου στην πράξη ομολογείται ακόμα κι από όσους ισχυρίζονται ότι έχει ανθρωπολογικές ρίζες.³ Βεβαίως, αυτοί ποτέ τους δεν κατάφεραν (και, απ' όσο γνωρίζω, ούτε

φείς ίσαμε τους τελευταίους εκπροσώπους του συντηρητισμού στον 19ο αι. υφίσταται μια συνέχεια περιεχομένων και δομών σκέψης, την οποία πρέπει να θεωρήσουμε ως πνευματική παράδοση *stricto sensu*. Κάτι παρόμοιο δεν υπήρξε ποτέ άλλοτε και πουθενά αλλού. Άλλωστε και ο ίδιος ο Huntigton δεν προσπαθεί να προσκομίσει παραδείγματα συντηρητικής ιδεολογίας από την Αρχαιότητα ή την Ανατολή, παρά τοποθετεί την («πρώτη φάση») του συντηρητισμού στον 16ο αι.

2. Πολύ επιφανειακή είναι η έκθεση της συντηρητικής πολιτικής θεωρίας του 18ου αι. όπως την βρίσκουμε στον R. Palmer (*Das Zeitalter der demokratischen Revolution. Eine vergleichende Geschichte Europas und Amerikas von 1760 bis zur französischen Revolution*, γερμ. μτφ., Frankfurt a. M. 1970, 66 κ.ε.), μολονότι ο συγγραφέας, επικαλούμενος τους Valjavec, Égret και Lefebvre, υιοθετεί την αξιοπρόσεκτη διαπίστωση ότι ο συντηρητισμός δεν είναι απλώς αντίδραση ενάντια στην Επανάσταση, παρά αυτοτελές ρεύμα του 18ου αι., σε σχέση με το οποίο πρέπει να θεωρηθεί αντίδραση η ίδια η Επανάσταση (35). Σ' ένα πλήθος λεπτομερειών χάνεται ο K. Epstein, ο οποίος βέβαια αξιοποιεί ευσυνείδητα μερικά μικρά κείμενα παραγνωρισμέ-

να ίσαμε σήμερα, όμως από εννοιολογική και δομική άποψη συχνά μένει πίσω από τις επιτεύξεις της προγενέστερης έρευνας. Μολονότι ακολουθεί όσους συγγραφείς επιδίωξαν έναν ιστορικά χρηστικό ορισμό του συντηρητισμού και, αντίστοιχα, τον αντιλαμβάνεται ως απάντηση στην πρόκληση του Διαφωτισμού και της Επανάστασης (*Die Ursprünge des Konservatismus in Deutschland. Der Ausgangspunkt: die Herausforderung durch die Französische Revolution 1770-1806*, γερμ. μτφ. Frankfurt a. M.-Berlin-Wien 1973, 17 κ.ε.), ωστόσο, καθώς ξεκινά από τρεις διαφορετικούς ιδεώδεις τύπους του συντηρητικού χαρακτήρα (υπερασπιστής του status quo, συντηρητικός μεταρρυθμιστής, αντιδραστικός), πλησιάζει επικίνδυνα την ψυχολογική-ανθρωπολογική θεώρηση του προβλήματος, μη μπορώντας έτσι να εξηγήσει την ιστορικά μαρτυρημένη και συχνότατη περίπτωση κατά την οποία το ίδιο πρόσωπο παίζει κατ'εναλλαγή ή ταυτόχρονα και τους τρεις ρόλους ανάλογα με τις τακτικές και πολεμικές του ανάγκες, δηλ. υπακούοντας απλώς στον ύψιστο νόμο της ισχύος.

3. Έτσι, ο H. Cecil δέχεται έναν «natural conservatism», ως καταλυτικό παράγοντα της συντηρητικής θεωρίας και πολιτικής θεωρεί

καν επιχειρήσαν) να δώσουν μια συνεκτική ερμηνεία της ιστορίας στηριζόμενη στην πεποίθηση ότι η συντήρηση μιας υφιστάμενης κατάστασης πραγμάτων αποτελεί φυσική καταβολή «του» ανθρώπου. Παρά την ελλιπέστατη έκθεση της ψυχολογικής-ανθρωπολογικής θεωρίας για τον συντηρητισμό θα την εξετάσουμε εδώ σύντομα, γιατί ενδιαφερόμαστε να αντιταχθούμε εξ αρχής στην επίδραση της συντηρητικής ιδεολογίας πάνω στην επιστημονική ανάλυση του συντηρητισμού. Αξίζει, πράγματι, να επισημανθεί ότι κεντρικοί κοινοί τόποι του τρόπου, με τον οποίο οι ίδιοι οι συντηρητικοί κατανοούν και παρουσιάζουν τον εαυτό τους, έχουν εμφιλοχωρήσει ακόμα και στην αντίληψη μη συντηρητικών περί του συντηρητισμού. Έτσι, στην σχεδόν αξιωματικά εκφερόμενη θέση όλων των πλευρών, ότι δηλ. ο συντηρητισμός γεννήθηκε ως αντίδραση ενάντια στη γαλλική Επανάσταση ή ήδη εναντίον του Διαφωτισμού, έμμεσα και στρεβλά αντικατοπτρίζεται η συντηρητική αντίληψη για τον χαρακτήρα

όμως τη γαλλική Επανάσταση, παρά την εμφάνιση συντηρητικών τάσεων στον καιρό της Μεταρρύθμισης κτλ. (*Conservatism*, London 1912, ιδ. 24/5, 29). Σε μια μάλλον ανθρωπολογική παρά ιστορική πραγματεία ο J. Romein υποστήριξε την άποψη ότι από την Αναγέννηση και τη Μεταρρύθμιση, προ παντός όμως από τον 18ο αι., τα ευρωπαϊκά έθνη αποκόπηκαν από τον «Γενικό Ανθρώπινο Τύπο» μπαίνοντας σ' έναν ολέθριο δρόμο: ο συντηρητισμός είναι έτσι η νοσταλγία για τη χαμένη φυσικότητα και ανθρωπιά («Über den Konservatismus als historische Kategorie» = *Wesen und Wirklichkeit des Menschen. Festschrift für H. Plessner*, hg. v. K. Ziegler, Göttingen 1957, 215-244, ιδ. 229, 237). Ο Romein δεν εξηγεί γιατί αυτή τη νοσταλγία την αισθάνθηκαν ορισμένοι μόνον άνθρωποι, με ορισμένα συμφέροντα και πεποιθήσεις, ούτε πώς στάθηκε δυνατό να θελήσουν και να μπορέσουν τόσο πολλοί άλλοι άνθρωποι να αρνηθούν με τόση εμμονή την ίδια τους τη φύση. Την κατηγορία του «φυσικού συντηρητισμού», όπως βρίσκεται στον Cecil, χρησιμοποιεί ρητά ο Mannheim για να θεμελιώσει τη διάκριση ανάμεσα στην απλώς «ανταναστασιακή» παραδοσιολατρία και στον συνειδητό, «ινοηματικά προσανατολισμένο» συντηρητι-

σμό, *όπ.παρ.* (σημ. 1), 412/3. Παρά τον εξαιρετικά προβληματικό χαρακτήρα της (πρβλ. Valjavec, «Entstehung» [σημ. 1], 141), η διάκριση αυτή γίνεται με την ορθή πρόθεση να συλληφθεί ο συντηρητισμός όχι ως ψυχολογική, αλλά ως ιστορική κατηγορία. Ωστόσο τίθεται το ερώτημα γιατί πρέπει να θεωρηθεί η παραδοσιολατρία αναγκαία προβαθμίδα του συντηρητισμού, αν ευσταθεί η διαπίστωση του Mannheim ότι υπάρχουν συντηρητικοί που δεν συμπεριφέρονται παραδοσιολατρικά, καθώς και το αντίστροφο (*όπ.παρ.*, 413). Ας σημειωθεί ότι η διάκριση μεταξύ παραδοσιολατρίας και συντηρητισμού, η οποία συνήθως αποδίδεται στον Mannheim, προέρχεται από τον P. Rohden, και εκπληρώνει σ' αυτόν απολογητικές λειτουργίες: «Ο υγιής άνθρωπος είναι εκ φύσεως συντηρητικός... Τούτο το είδος συντηρητισμού είναι από τη φύση του βουβό», μολονότι αποτελεί τον «αρχικό πυρήνα του θεωρητικού συντηρητισμού». «Η παράδοση μπορεί να γίνει συνειδητή αξία μονάχα όταν απειλείται η ύπαρξή της», όπως την απείλησε ο ορθολογισμός και η Επανάσταση («Deutscher und französischer Konservatismus», *Die Dioskuren* 3 (1924), 90-138, εδώ: 94,96).

του συντηρητικού ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία τούτος εδώ ούτε επιζητεί ούτε αρχίζει πρώτος τις συγκρούσεις, παρά αντίθετα είναι ο κατ' εξοχήν ειρηνόφιλος και ειρηνοποιός επειδή ζει όπως παραγγέλλει η φυσική ή θεία επιταγή της ευλαβικής συντήρησης των παραδεδομένων· μόνον η ενεργός παραβίαση της επιταγής αυτής από μέρους άλλων ξανάβει εντός του την ορμή προς δράση.⁴ Ωστόσο —αν αφήσουμε στην άκρη τις αξιολογικές προτιμήσεις— δεν κατανοεί κανείς γιατί αυτό συνιστά ειδοποιό γνώρισμα της συντηρητικής συμπεριφοράς. Κανένας άνθρωπος δεν αντιδρά εχθρικά στους ερεθισμούς του περιβάλλοντος για όσο διάστημα τίποτε δεν παρακωλύει την αυτοσυντήρησή του ή την επιδίωξη ισχύος από μέρους του· οι επαναστάτες θα συμπεριφέρονταν κι αυτοί απολύτως ειρηνικά, αν οι άλλοι δεν τους πρόβαλαν αντίσταση παρά εκπλήρωναν ευγενέστατα όλες τους τις επιθυμίες. Εδώ δεν λειτουργεί κάποια δεδομένη εξ υπαρχής ψυχική-ανθρωπολογική καταβολή, παρά καθοριστική παραμένει η σχετική θέση των εκάστοτε υποκειμένων, δηλ. η συγκεκριμένη ισχύς τους σε σχέση με τους εκάστοτε άλλους. Μονάχα σ' αυτήν την προοπτική καταλαβαίνουμε γιατί ο επαναστάτης, αφού πια νικήσει, μεταβάλλεται αιφνίδια σε θερμό υπερασπιστή της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων και γιατί ο νικημένος ή φοβούμενος την ήττα συντηρητικός ερωτοτροπεί με τη βία ή και την ασκεί απροκάλυπτα. Δεν υπάρχει λόγος για να υποθέσουμε ότι τούτος ο αναπροσανατολισμός της πολιτικής συμπεριφοράς ταλαιπωρεί ψυχικά τις συντηρητικές συνομαδώσεις περισσότερο απ' ό,τι άλλες κοινωνικές δυνάμεις. Το φεουδαλικό δικαίωμα αντιστάσεως και η «τυραννοκτονία», η εξέγερση των αριστοκρατών εναντίον του θρόνου, κατά το παράδειγμα της Fronde, και η δικτατορία αποτελούν, όπως θα δούμε, ιστορικά τεκμηριωμένες και μάλιστα τυπικές μορφές του συντηρητικού ακτιβισμού.

Ο συντηρητισμός και ο ακτιβισμός δεν συνιστούν λοιπόν αγεφύρωτη αντίθεση, αν δούμε τα δεδομένα της ιστορικής πραγματικότητας και δεν έχουμε διάθεση να πάρουμε τοις μετρητοίς την εκ των υστέρων και για πολεμικούς σκοπούς κατασκευασμένη αυτοπροσωπογραφία των συντηρητικών. Ο ανθρώπινος τύπος, ο οποίος τάχα αφοσιώνεται ευλαβικά και οιονεί ενατενιστικά στην υπερατομική παράδοση και στις ανώτερες δυνάμεις που διέπουν το Σύμπαν, ρυθμίζοντας αντίστοιχα τη συμπεριφορά του, δεν υπήρξε ποτέ σε ιστορικά αξιόλογη έκταση. Πολύ πριν απειληθούν από την Επανάσταση, τα σημαντικότερα μέλη των ανώτερων στρωμάτων της φεουδαλικής κοινωνίας ή της κοινωνίας του ancien régime ζούσαν αναπτύσσοντας έντονη δραστηριότητα με πρωταρχικό σκοπό τους να βελτιώσουν την κοινωνική τους θέση ισχύος μέσω

4. Πρβλ. τις φράσεις του Rohden που παραθέτουμε στην προηγούμενη σημείωση.

της απόκτησης αξιωμάτων και πλούτου. Αν τα στρώματα τούτα δεν επιχειρήσαν ποτέ κάποια επανάσταση με την κατοπινή ριζοσπαστική κοινωνική σημασία του όρου, ο λόγος δεν ήταν ότι τους έλειπαν οι ψυχικές ιδιότητες για κάτι τέτοιο, αλλά απλούστατα ότι ούτε μπορούσαν ούτε και ήθελαν να ανατρέψουν τον εαυτό τους. Τούτη η κοινοτοπία σημαίνει: η ψυχολογική-ανθρωπολογική θεωρία για τον συντηρητισμό δεν μπορεί να ευσταθεί αν δεν αποδείξει ότι όποιος υπερασπίζει την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων το κάνει αποκλειστικά ή πρωταρχικά επειδή του είναι ψυχικά αδύνατο να συμπεριφερθεί αλλιώς παρά ειρηνικά και φιλόθρωπα. Μια τέτοια αντίληψη θα συνεπαγόταν άλλωστε τον παραλογισμό ότι οι εκάστοτε κυρίαρχοι, οι οποίοι ακριβώς αντιτίθενται στις επαναστατικές ανατροπές, είναι λιγότερο σε θέση να αντεπεξέλθουν στις σκληρές απαιτήσεις της κυριαρχίας απ' ό,τι οι κυριαρχούμενοι ή οι εξεγειρόμενοι. Όμως η κοινωνική ιστορία δείχνει τεκμηριωμένα ότι οι πλείστοι τουλάχιστον από τους ευγενείς εκείνους, οι οποίοι εναντίον του επαναστατικού Λόγου κήρυσσαν την ήρεμη αγάπη και καλλιέργεια της παράδοσης μέσα στους αιώνιους κόλπους του Θεού και της Φύσης, έτρεφαν ένα ζωηρότατο και έμπρακτα επιδεικνυόμενο αίσθημα υπεροχής απέναντι στους υποταχτικούς τους, αντλώντας από την υπεροχή αυτή μια νομιμοποίηση της κυριαρχίας τους. Ενάντια στην ψυχολογική-ανθρωπολογική θεωρία για τον συντηρητισμό μπορεί λοιπόν να παρατηρηθεί γενικά πως ούτε το ψυχόρμητο της συντήρησης ούτε το ψυχόρμητο της ανατροπής χαρακτηρίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά στο σύνολό της παρά η επιδίωξη της αυτοσυντήρησης ή της επίτασης της οικείας ισχύος· αυτόν τον υπέρτατο σκοπό τον υπηρετεί άλλοτε η συντήρηση και άλλοτε η ανατροπή. Επί πλέον, η αποδοχή μιας συντηρητικής ροπής του ανθρώπου δεν έχει καμμιά αξία για τη θεώρηση και την κατανόηση ιστορικών φαινομένων. Στον τομέα αυτό γόνιμες είναι μονάχα έννοιες, οι οποίες μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε το συγκεκριμένο περιεχόμενο ορισμένης στάσης και συμπεριφοράς ακόμα κι όταν ο φορέας της δεν κατονομάζεται. Όμως η ψυχολογική-ανθρωπολογική έννοια του συντηρητισμού επιστρατεύεται από την τρέχουσα γλωσσική χρήση για να χαρακτηρίσει τόσο κομμουνιστές ηγέτες, οι οποίοι υποστηρίζουν την προτεραιότητα της βαρειάς βιομηχανίας και των εξοπλισμών στο πλαίσιο μιας αυστηρά σχεδιασμένης οικονομίας, όσο και Αμερικανούς πολιτικούς, οι οποίοι προασπίζουν τις αρχές του laissez-faire ενάντια στους επιχώριους «liberals». Έτσι ανοίγουν διάπλατα οι θύρες για να μπει η σύγχυση.

Μια σύλληψη του συντηρητικού φαινομένου ανταποκρινόμενη στα πράγματα απαιτεί επί πλέον τον παραμερισμό μιας δεύτερης σοβαρής και διαδεδομένης πλάνης, η οποία επίσης πέρασε στην επιστημονική έρευνα προερχόμενη

από την αυτοκατανόηση και αυτοπαρουσίαση των συντηρητικών. Πρόκειται για την αντίληψη ότι οι συντηρητικοί αποστρέφονται τις διανοητικές κατασκευές καθ' εαυτές και καταφεύγουν στη θεωρία μονάχα αντιστεκόμενοι σε θεωρητικολογούντες αντιπάλους.⁵ Η αντίληψη αυτή ταιριάζει στην εξιδανικευμένη εικόνα του συντηρητικού, ο οποίος, ακολουθώντας τις φυσικές του προδιαθέσεις, ζει με σιγουριά και πίστη μέσα στην παράδοση και δεν στοχάζεται ούτε σχεδιάζει έξω από το πλαίσιο της — όμως ελάχιστη σχέση έχει με τα ιστορικά δεδομένα. Γεννά έτσι την εσφαλμένη εντύπωση ότι η προεπαναστατική *societas civilis* δεν γνώριζε ιδέες και ιδεολογίες, τόσο ως συστηματικές διανοητικές κατασκευές όσο και ως όπλα. Όμως κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο ήδη επειδή η κυριαρχία μέσα σε τούτη την κοινωνία, όπως και κάθε άλλη κυριαρχία το αργότερο από την εποχή της διαμόρφωσης ανεπτυγμένων πολιτισμών, είχε ανάγκη νομιμοποίησης, και επί πλέον επειδή κάθε σύγκρουση μεταξύ ομάδων του κυρίαρχου ανώτερου στρώματος ζητούσε και έβρισκε τη δική της ιδεολογική δικαίωση, έστω κι αν αυτή δεν ξεπερνούσε το πλαίσιο των βασικών πεποιθήσεων που επικρατούσαν γενικά μέσα στην *societas civilis*. Τα θεολογικά, αλλά και πολιτικά συστήματα, τα οποία διατυπώθηκαν στον Μεσαίωνα μέσα σε τέτοιες συγκρούσεις και προσπάθειες νομιμοποίησης, δεν υστερούν απέναντι στις ανάλογες διανοητικές κατασκευές των Νέων Χρόνων ούτε ως προς την επιχειρηματολογική εκλέπτυνση ούτε ως προς την συστηματική πολυμέρεια και ως προς την αξίωση καθολικής ισχύος. Ο κοσμοθερητικός πυρήνας, αλλά και πολλές κεντρικές ιδέες της κυριαρχικής και νομιμοποιητικής ιδεολογίας της *societas civilis* διασώθηκαν περνώντας στη συντηρητική θεωρία, η οποία διατυπώθηκε ως απάντηση προς τον Διαφωτισμό και την Επανάσταση — και μάλιστα όχι περιθωριακά, αλλά επιτελώντας τη λειτουργία ιδεατού άξονα, γύρω από τον οποίο στρεφόταν στο εξής η συντηρητική σκέψη. Η κατάδειξη αυτής της αδιάλειπτης συνέχειας, όπως θα την επιχειρήσουμε στην εργασία αυτή, περιέχει *eo ipso* την ανασκευή της θέσης για τον αντανταστικό, οιονεί ακούσιο χαρακτήρα της συντηρητικής θεωρίας. Υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στην άποψη, ότι η συντηρητική θεωρία δημιουργήθηκε μέσα στην άμυνα εναντίον του Διαφωτισμού ή εναντίον της Επανάστασης, και στην άποψη, ότι μέσα στην άμυνά τους αυτή οι συντηρητικοί του 18ου και του 19ου αι. χρησιμοποίησαν τον κατά πολύ παλαιότερο

5. Αντί πολλών άλλων συντηρητικών, οι οποίοι εκπροσωπούν αυτήν την αντίληψη, βλ. τυπικά H.-J. Schoeps, *Konservative Erneuerung. Ideen zur deutschen Politik*, Stuttgart

1958, 22. Ο Schoeps συμμερίζεται επίσης την ανθρωπολογική ερμηνεία του συντηρητισμού και έτσι μιλά για την «ουσία του ανθρώπου» κτλ. (20).

κύκλο ιδεών της *societas civilis* και τις αναδιατύπωσαν λαμβάνοντας υπ' όψη τους τις πολεμικές ανάγκες της τοτινής συγκεκριμένης κατάστασης. Αν όμως αυτός ο εκσυγχρονισμός μοτίβων της παραδοσιακής σκέψης έλαβε χώρα με αυτή τη μορφή της αντίδρασης εναντίον ιδεολογικών θέσεων ενός εχθρού, η διατύπωση των φυσικοδικαιϊκών κτλ. ιδεών του επαναστατικού ορθολογισμού αποτελούσε κι αυτή εξ ίσου αντίδραση εναντίον της κυριαρχικής ιδεολογίας της *societas civilis*, μάλιστα υπήρξε εξ αρχής συνειδητή και σκόπιμη επιχειρηματολογική της αντιστροφή και, υπ' αυτή την έννοια, είχε χαρακτήρα πολύ εντονότερα αντανακλαστικό απ' ό,τι η εκσυγχρονισμένη εκδοχή του συντηρητισμού: γιατί κάθε θέση γεννιέται ως αντίθεση, και όχι μόνον ή κυρίως η συντηρητική, όπως θέλουν να ισχυρισθούν οι απολογητές της και μαζί μ' αυτούς όσοι δεν ξέρουν να κάμουν σαφείς διακρίσεις.

Από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι οι εχθροί της κοινωνικής κυριαρχίας της κληρονομικής αριστοκρατίας ανέπτυξαν ιδιαίτερος ζωηρή ιδεολογική δραστηριότητα, προ παντός από τον 17ο αι., δεν οφειλόταν στην ιδιαίτερη ανθρωπολογική τους υφή, αλλά στη συγκεκριμένη τους κατάσταση, όπου η έλλειψη βαρύνουσας κοινωνικής ισχύος έπρεπε να αντισταθμισθεί με την επικράτηση τους στο μέτωπο του πνεύματος. Η πλούσια παραγωγή συντηρητικών έργων, η οποία άρχισε χωρίς καθυστέρηση, απέδειξε ότι τα θεωρητικά χαρίσματα των συντηρητικών διόλου δεν ήσαν μικρότερα από εκείνα των εχθρών τους, αφού υπεισήλθαν διεξοδικά σε όλα τα τότε επίμαχα ζητήματα, κάνοντας μάλιστα ορισμένες γενικές πιστοποιήσεις που αποτέλεσαν μόνιμο κέρδος για τη διαμορφούμενη σύγχρονη κοινωνική επιστήμη. Η κεκρυγμένη τους απέχθεια εναντίον των αφαιρέσεων της θεωρητικής σκέψης δεν έχει απολύτως καμμία σχέση με το ζήτημα του θεωρητικού τους ταλάντου και με τον συγκεκριμένο από μέρους τους χειρισμό των όπλων της θεωρίας: ήταν απέχθεια καθαρά πολεμική, δηλ. πήγαζε από την ιδιαίτερη περιωπή της θεωρίας μέσα στο οπλοστάσιο του εχθρού. Με άλλα λόγια, ο αγώνας εναντίον της αφηρημένης θεωρητικολογίας ούτε πρέπει να λαμβάνεται στην ονομαστική του αξία ούτε να θεωρείται ως έκφραση μιας εδραίας, ψυχολογικά-ανθρωπολογικά ριζωμένης ανάγκης του «συντηρητικού ανθρώπου», παρά να γίνεται αντιληπτός στη συγκεκριμένη του λειτουργία, δηλ. στη λειτουργία μιας έντονα συμβολικής πράξης, η οποία φανερώνει και σφραγίζει την εχθρότητα: αν οι επαναστάτες εμφανίζονταν στο προσκήνιο απορρίπτοντας κάθε θεωρία, οι συντηρητικοί θα βρίσκονταν αναγκασμένοι να πάρουν υπό την προστασία τους τον Λόγο και

τη θεωρία⁶ — εν πάση περιπτώσει υπεράσπισαν την έννοια του πολιτισμού και την εκ φύσεως ύπαρξη της κοινωνίας όποτε η επαναστατική ιδεολογία φορούσε το ντύμα του ρουσσισμού κτλ. Η αναγκαστική εχθρότητα των συντηρητικών απέναντι στη θεωρία έπρεπε — ακριβώς επειδή νοούνταν πολεμικά και όχι κυριολεκτικά— να αρθρωθεί πειστικά προκειμένου να ασκήσει δημόσια επίδραση, οπότε πήρε κι η ίδια θεωρητική μορφή: άλλωστε μόνο θεωρητικά μπορούσε να επιχειρηθεί η εξιδανικευμένη περιγραφή μιας «υγιούς» και «οργανικής» κοινωνίας, η οποία δεν δημιουργείται από αφηρημένες θεωρίες ούτε και τις χρειάζεται.

Τούτη η αμφιρρέπεια (η οποία εκδηλώνεται επίσης με την εμμονή στην έλλογη επιχειρηματολογία, μολονότι ταυτόχρονα αποκρούεται ο ορθολογισμός και απορρίπτεται η κυριαρχία του Λόγου μέσα στην ανθρώπινη ψυχή)⁷ μπορεί να θεωρηθεί ή να επικριθεί ως αντιφατική μονάχα αν παραβλέψουμε το πολεμικό νόημα της αντιδικίας, αν πάρουμε τις διακηρύξεις των αντιδίκων στην ονομαστική τους αξία και αν επί πλέον λησμονήσουμε ότι το φαινόμενο έχει τις αντιστοιχίες του μέσα στην ιστορία των ιδεών (π.χ. έλλογη επιχειρηματολογία των θεολόγων προκειμένου ν' αποδείξουν τα όρια των γνωστικών δυνατοτήτων του ανθρώπου και την αναγκαιότητα της αποκάλυψης ή περίτεχνη συλλογιστική των διαφωτιστών φιλοσόφων του αισθήματος και της μεταγενέστερης «φιλοσοφίας της ζωής» εναντίον της νόησης και υπέρ της στοιχειακής δύναμης του παλλόμενου αισθήματος κτλ.) κι επομένως δεν οφείλεται σε μιαν ιδιαίτερη εχθρότητα προς τη θεωρία ή σε κάποια θεωρητική ένδεια, αλλά στην περίπλοκη διαλεκτική των ασυνειδητων σχέσεων μεταξύ «ορθολογισμού» και «ανορθολογισμού».⁸ Εξ ίσου επιπόλαια είναι η αντίληψη ότι η δήθεν έμφυτη εχθρότητα του συντηρητισμού προς τη θεωρία απηχείται αυτόματα στην (διόλου αξιόμεμπτη, από συντηρητική σκοπιά) αδυναμία του να αναπτύξει μια συστηματική και ενιαία θεωρία. Όμως δεν είναι δυνατό ν' αρνηθούμε τον συστηματικό χαρακτήρα της συντηρητικής θεωρίας αν μ' αυτόν εννοούμε (όπως και πρέπει να εννοούμε) ότι ξεκινά από ορισμένες, αποδεκτές

6. Η ανάλυση αυτή μπορεί να κατανοηθεί πλήρως μονάχα στο πλαίσιο μιας γενικής θεωρίας για τον πολεμικό χαρακτήρα και τις αντίστοιχες συμβολικές λειτουργίες του πνεύματος: βλ. P. Kondylis, *Macht und Entscheidung. Die Herausbildung der Weltbilder und die Wertfrage*, Stuttgart 1984, κεφ. III.

7. Την διαπίστωση αυτή την κάνει ο Rohden αναφερόμενος στους Γάλλους παραδοσιολά-

τρεις γύρω στα 1800, *όπ.παρ.* (σημ. 3), 128. C Greiffenhagen τη γενικεύει και τη θέτει στο επίκεντρο των σκέψεών του πάνω στο δίλημμα του συντηρητισμού (βλ. σημ. 1).

8. Για το σημαντικότερο αυτό σημείο βλ την εργασία που αναφέρεται στη σημ. 6 και επίσης P. Kondylis, *Die Aufklärung*, Stuttgart 1981, 36 κ.ε.

απ' όλους τους συντηρητικούς γενικές προτάσεις, από τις οποίες αντλούνται οι τοποθετήσεις απέναντι στα επί μέρους ζητήματα ή στις οποίες μπορούν να αναχθούν τούτες οι τελευταίες. Η έλλειψη απόλυτης θεωρητικής συνοχής και η σχεδόν απεριόριστη ποικιλομορφία στα επί μέρους σημεία, ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο, δεν συνιστούν χαρακτηριστικό γνώρισμα της συντηρητικής θεωρίας, παρά φυσιολογικό συμπαρακολούθημα της ιστορικής ζωής όλων των μεγάλων πολιτικών —και όχι μόνον πολιτικών— ιδεολογιών. Για τον γνώστη της διεθνούς ιστορίας του φιλελευθερισμού και της δημοκρατίας ή του σοσιαλισμού δεν αποτελεί μυστικό η απροσμέτρητη ποικιλία των μορφών τους από χώρα σε χώρα και, μπορούμε να πούμε, από δεκαετία σε δεκαετία. Μέσα σ' όλα αυτά όμως παραμένουν ευδιάκριτες ορισμένες θεμελιώδεις αντιλήψεις και στάσεις, οι οποίες δικαιολογούν την ενιαία σύλληψη και παρουσίαση του εκάστοτε ιδεολογικού φαινομένου. Έτσι έχουν τα πράγματα και ως προς τον συντηρητισμό, όμως αυτό μπορεί να γίνει φανερό μονάχα όταν προσδιορισθεί σαφώς το ιστορικό του περιεχόμενο και έτσι τεθεί τέρμα στην αυθαίρετη χρήση της έννοιας, τουλάχιστον σε επιστημονικές αναλύσεις.

Και άλλοι αιόμα κοινοί τόποι της συντηρητικής αυτοκατανόησης και αυτοπαρουσίασης έχουν παρεισφύσει, όχι χωρίς επιζήμια επίδραση, στην επιστημονική συζήτηση, και μάλιστα τέτοιοι, με τους οποίους οι ίδιοι οι συντηρητικοί συνδέουν ξεχωριστά προτερήματα της τοποθέτησής τους. Είναι λοιπόν ανάγκη να εξετάσουμε προσεκτικότερα μερικά κεντρικά λήμματα του συντηρητικού λεξιλογίου για να ανιχνεύσουμε την —καθοριστική— πολεμική τους διάσταση και έτσι να συνειδητοποιήσουμε τις ιστορικές τους εξαρτήσεις. Με τη φιλάρεσκη εχθρότητα των συντηρητικών προς τη θεωρία (φιλάρεσκη επειδή αξιώνει για τον εαυτό της μια πνευματική ανωτερότητα) συναρτάται η διακηρυγμένη τους προτίμηση για το «εμπειρικά δεδομένο» και το «συγκεκριμένο». Πέρα από το γεγονός ότι η συνηγορία υπέρ της εμπειρίας δεν αποτελεί η ίδια εμπειρική κρίση, εναντίον της συντηρητικής πρόταξης του «συγκεκριμένου» στην αντιπαράθεσή του προς το «αφηρημένο» επιβάλλεται να διατυπωθούν σοβαρές γνωσιοθεωρητικές επιφυλάξεις. Πρέπει πρώτα-πρώτα να τονίσουμε ότι η ίδια η αντιπαράθεση συγκεκριμένου και αφηρημένου συνιστά μιαν αφαίρεση. Κάθε σύλληψη του συγκεκριμένου και κάθε ορισμός

9. Αντί πολλών άλλων βλ. Schoeps, *όπ.παρ.* (σημ. 5), 22, και F. Wilson, «The Anatomy of Conservatives» = W. Stankiewicz (ed.), *Political Thought since World War II*, Clencoe 1964, 337-355, ιδ. 341/2. Ο κοινός αυτός τόπος θεω-

ρείται ως η μεγάλη πνευματική διαθήκη του Burke, όμως έχει διατυπωθεί και χρησιμοποιηθεί με πολεμική πρόθεση πολύ νωρίτερα, βλ. παρακ. κεφ. II, 4d.

εκείνου, το οποίο θεωρείται ως συγκεκριμένο, συντελείται πάντοτε στο πλαίσιο μιας γενικής αντίληψης για την πραγματικότητα ή μιας κοσμοθεωρητικής τοποθέτησης, η οποία και παρέχει τα κριτήρια, με βάση τα οποία κάτι τι οφείλει να εκληφθεί ως αφηρημένο ή ως συγκεκριμένο —και η αντίληψη για την πραγματικότητα δεν προκύπτει ποτέ από την απλή άθροιση συγκεκριμένων λεπτομερειών ή επί μέρους μορφών του συγκεκριμένου, αλλά ακριβώς μέσω μιας αφαίρεσης από τούτο το τελευταίο, μολονότι συχνά είναι υποχρεωμένη να αναζητήσει μέσα στο «συγκεκριμένο» τη θετική ή αρνητική της επιβεβαίωση και παραστατική επεξήγηση. Ακριβώς μέσα σε τούτη την αναζήτηση ορίζει ή και εφευρίσκει το «συγκεκριμένο», και μ' αυτήν την έννοια η κοσμοθεωρητική αφαίρεση δεν αποτελεί άρση του συγκεκριμένου, αλλά την ίδια του την προϋπόθεση¹⁰ όπως και να 'χει, εν τέλει το αφηρημένο και το συγκεκριμένο αναμιγνύονται, ώσπου το ένα δεν ξεχωρίζει από το άλλο. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε το κρίσιμο ερώτημα είναι το εξής: ποιος αποφασίζει τι πρέπει να θεωρηθεί συγκεκριμένο και τι αφηρημένο; Η απόφαση πάνω στο ζήτημα τούτο, και μάλιστα in politicis, είναι συνάρτηση αξιώσεων ισχύος και όχι μιας συνολικής αντίληψης για «την» πραγματικότητα κείμενης πέραν κάθε υποκειμενικής προοπτικής. Τούτο άλλωστε επιβεβαιώνεται θαυμάσια αν εξετάσουμε τι παρουσίασαν κατά καιρούς οι ίδιοι οι συντηρητικοί ως «το συγκεκριμένο» και διαπιστώσουμε ότι αυτό δεν αποτελούσε τίποτε άλλο από συστατικό στοιχείο μιας κατασκευής προορισμένης να νομιμοποιήσει και να προασπίσει ορισμένα συμφέροντα. Αν η συνηγορία υπέρ του συγκεκριμένου κατ' αρχήν δελεάζει και αφοπλίζει, ο συνεπούμενος και αναπόδραστος κατά περιεχόμενο προσδιορισμός του συγκεκριμένου φέρνει λίγο-πολύ καθαρά στο φως τις βαθύτερες ευχές και προθέσεις των εκάστοτε «εχθρών κάθε αφαίρεσης».

Η γενική αρχή του συντηρητισμού, ότι η «υγιής» πολιτική οφείλει να ξεκινάει από τις πραγματικές συνθήκες και κατά το δυνατόν να προσαρμόζεται σ' αυτές, είναι κατά βάση εξ ίσου κενή (από λογική άποψη) και πολεμική (αν τη δούμε λειτουργικά) όσο και η συναφής συνηγορία υπέρ της εμπειρίας και του συγκεκριμένου. Γιατί κάθε πολιτική — τόσο η επαναστατική όσο και η συντηρητική — πρέπει να γνωρίζει επακριβώς τις δεδομένες συνθήκες και να

10. Η έμπρακτη υποταγή του «συγκεκριμένου» στη γενική αντίληψη για την πραγματικότητα δηλώνεται —ίσως όχι εντελώς ακούσια— στη μαρξιστική-λενινιστική ορολογία, όπου ως συγκεκριμένη χαρακτηρίζεται η

θεώρηση εκείνη, η οποία δεν απομονώνει τα πράγματα, αλλά τα συλλαμβάνει στην αμοιβαία σχέση και στην ολότητά τους, ήτοι από τη σκοπιά της ολότητας.

προσανατολίζεται στη γνώση αυτή, αν θέλει να έχει επιτυχία. Με τη στοιχειώδη αυτή έννοια, ο ρεαλισμός δεν αποτελεί συντηρητικό μονοπάτιο (αλλιώς οι συντηρητικοί δεν θα είχαν χάσει καμμιά μεγάλη πολιτική μάχη), αλλά ανήκει στις αυτονόητες ιδιότητες του πολιτικά προικισμένου ατόμου ή συλλογικού σώματος κάθε τάσης, ακριβώς όπως και σε όλες τις παρατάξεις υπάρχουν οι φαντασιόπληκτοι και όσοι ορμούν στα τυφλά. Όταν λοιπόν οι συντηρητικοί διατυπώνουν την παραπάνω αρχή, δεν την εννοούν στην ονομαστική της αξία, αλλά στην πραγματικότητα τη φορτίζουν σιωπηρά με ορισμένες κανονιστικές προεκτάσεις και απ' αυτόν τον πλάγιο δρόμο προσπαθούν να αντλήσουν από την (πολιτική) επιταγή της ρεαλιστικής στάθμισης των υφισταμένων συνθηκών και πρακτικών δυνατοτήτων την (ηθική) επιταγή του σεβασμού της δεδομένης πραγματικότητας, αποδίδοντας έτσι το προσόν του νηφάλιου ρεαλισμού αποκλειστικά σε ορισμένη πολιτική, δηλ. στη δική τους. Όμως το αποφασιστικό ζήτημα μέσα στην πολιτική δεν είναι το αν οφείλουν να λαμβάνονται υπ' όψη οι πραγματικές συνθήκες ή όχι (αφού η πρώτη δουλειά κάθε πολιτικής, αν θέλει να θεωρείται πρακτικά σοβαρή, είναι να κάνει ακριβώς αυτό), αλλά το εξής: με ποιον σκοπό κατά νου λαμβάνονται υπ' όψη; Οι συντηρητικοί διαπράττουν το λογικό σφάλμα (το οποίο ωστόσο έχει τα ιδεολογικά του πλεονεκτήματα) ότι συγχέουν τους δικούς τους σκοπούς με τον ρεαλισμό εν γένει. Στον βαθμό όπου υπάρχει ένας συντηρητικός ρεαλισμός, δηλ. ένας ρεαλισμός στην υπηρεσία της συντηρητικής υπόθεσης, δεν αποτελεί προϊόν μιας φυσικής συντηρητικής καταβολής, όπως ευχαρίστως τον ερμηνεύουν οι ίδιοι οι συντηρητικοί, παρά μάλλον την αρνητική επήρεια εξωτερικών εξαναγκασμών. Η φρόνιμη προσαρμογή στις (νέες) συνθήκες, για την οποία τόσο πολύ περηφανεύονται κάποτε οι συντηρητικοί, επιτελείται κατά κανόνα υπό την πίεση του εχθρού, ο οποίος, εν μέρει τουλάχιστον, κατάφερε να ωθήσει τους συντηρητικούς στην υιοθέτηση μιας αμυντικής ή καλόβολης στάσης ακριβώς επειδή αρχικά τους έλειπε η φρόνηση εκείνη της ρεαλιστικής προσαρμογής, για την οποία καυχιούνται εκ των υστέρων — αν έχουν επιβιώσει. Άλλωστε ένα εξ ίσου ακούσιο όσο και συνηθισμένο αποτέλεσμα των επαναστάσεων είναι ότι (μερικοί ή πολλοί) συντηρητικοί ανακαλύπτουν τη συμπάθειά τους για την «αληθινή» πρόοδο και νιώθουν την ανάγκη να λάβουν υπ' όψη τους τη «νέα κατάσταση», οπότε μιλούν για τη δυναμική οργανική ανάπτυξη (κι όχι απλώς για τη στατική οργανική συγκρότηση) της κοινωνίας και της ιστορίας.

Τα παραπάνω παραδείγματα δείχνουν ότι πίσω από τους συντηρητικούς κοινούς τόπους δεν βρίσκονται αυτονόητες και ακράδαντες αλήθειες, αλλά ζητήματα ερμηνείας, τα οποία ως εκ της φύσεώς τους είναι ζητήματα ισχύος.

Τούτο αληθεύει εξ ίσου και ως προς τις βασικές εκείνες συντηρητικές έννοιες, οι οποίες από πρώτη όψη φαίνονται ν' αντλούν το περιεχόμενό τους από την ίδια την ιστορία, χωρίς άλλη διαμεσολάβηση. Σ' αυτές ανήκει πρώτα-πρώτα η «παράδοση». Ως έννοια, η «παράδοση» θα ήταν αυτόματα ευκρινής (με αντίτιμο βέβαια να είναι άχρωμη και ιδεολογικά άχρηστη) αν περιλάμβανε, χωρίς εξαίρεση και επιλογή, όλα τα ιστορικά δεδομένα. Όμως μέσα στην ιστορία δεν εμφανίζεται τίποτε δίχως να συνοδεύεται ή να ακολουθείται από το αντίθετό του — ούτε η υπακοή δίχως την εξέγερση, ούτε η συνέχεια χωρίς τη ριζική ρήξη, ούτε η ορθοδοξία και η ευλογία χωρίς την αίρεση και την κατάρα. Οι ιστορικές μαρτυρίες είναι αψευδείς, και ακριβώς επειδή η ιστορία ως όλο κλείνει εντός της κάθε εκδήλωση, αντινομία και δυνατότητα του ανθρώπου, οι παραδόσεις δεν μπορούν παρά να συγκροτηθούν επιλεκτικά, οπότε η επιλογή ανήκει στις αρμοδιότητες του (τωρινού ή κάποτε και του ανερχόμενου) κυριάρχου.¹¹ Για τον λόγο τούτο «παράδοση» δεν σημαίνει οπωσδήποτε ό,τι εννοούν με τον όρο οι συντηρητικοί: ευθύγραμμες και αδιάλειπτες «παραναστατικές» ή «δημοκρατικές» παραδόσεις συρράπτονται κι αυτές στο άψεσθήσε, αν αυτό φαίνεται σκόπιμο στην ή σε μιαν βαρύνουσα μερίδα της κοινωνίας. Παρόμοια μπορεί να καταδειχθεί ότι η ειδικά συντηρητική «παράδοση» αποτελεί κατασκευάσμα, ανεξάρτητα από το αν τα δεδομένα που επικαλείται είναι ιστορικά μαρτυρημένα και γνήσια ή όχι: γιατί, αν πάρουμε την ιδεώδη περίπτωση, η παραποίηση έγκειται στην αναπόφευκτη γενίκευση και απολυτοποίηση τμηματικών επόψεων των ιστορικών δρωμένων.

Οι θεσμικές τάξεις γεννιούνται και διαδέχονται η μία την άλλη μέσα στην ιστορία όπως και οι παραδόσεις: γι' αυτό και η έννοια της τάξης καθ' εαυτήν είναι το ίδιο ανήμπορη να δικαιώσει τον συντηρητισμό όσο και η έννοια της παράδοσης από μόνη της. Για τους συντηρητικούς, οι οποίοι εμφανίζονται ως οι αληθινοί φύλακες της απαραίτητης για την κοινωνική ζωή θεσμικής τάξης, αποτέλεσε πάντοτε τραγική ειρωνεία το γεγονός ότι οι επιτυχημένοι εχθροί τους μετά από λιγότερο ή περισσότερο χρόνο κατάφεραν να στήσουν μια λίγο-πολύ λειτουργική θεσμική τάξη. Τούτη εδώ βέβαια δεν αναγνωρίζεται ποτέ από τους συντηρητικούς ως «γνήσια» και φυσική, και η πραγματική της ύπαρξη ερμηνεύεται με το επιχείρημα ότι και οι εχθροί του συντηρητισμού, εφ' όσον θέλουν να καθιδρύνουν ή καθιδρύνουν μια πάγια θεσμική τάξη, πρακτικά ενστερνίζονται τη συντηρητική άποψη σ' ένα νευραλγικό σημείο.¹² Όμως από

11. Πολύ διδακτικός από την άποψη αυτή είναι ο τόμος των E. Hobsbawm - T. Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge

1983.

12. Βλ. π.χ. H.-J. v. Merkatz, *Die konservative Funktion. Ein Beitrag zur Geschichte des*

την ιστορικά μαρτυρημένη ικανότητα μη συντηρητικών ως προς τη συγκρότηση θεσμικών τάξεων μπορεί κανείς να βγάλει και το αντίθετο συμπέρασμα, ότι δηλ. η ζωή συνεχίζεται και χωρίς συντηρητικούς ή συντηρητισμό. Ό,τι συνήθως συνδέουν οι συντηρητικοί με την έννοια της τάξης ευδοκιμεί και όταν, ή προ παντός όταν, φύγουν οι ίδιοι από τη μέση, γιατί και ο εχθρός τους, καθώς αγωνίζεται για τη στερέρωση της δικής του κυριαρχίας, μεριμνά για την τήρηση των νόμων, της ιεραρχίας (της ανισότητας) και της (νομικά ή εμπρακτα διασφαλισμένης) ιδιοκτησίας — βεβαίως με διαφορετικά πρόσημα και με διαφορετικό περιεχόμενο. Αυτό ακριβώς φαίνεται απίστευτο στους συντηρητικούς: ότι κάποιος άλλος, και μάλιστα ο εχθρός τους, αναλαμβάνει το έργο να δημιουργήσει και να διαφυλάξει την αναγκαία, όπως αυτοί οι ίδιοι ισχυρίζονται, για την κοινωνική ζωή τάξη, αφού έχει παραμερίσει ή και εκμηδενίσει τη συντηρητική παράταξη. Δεν πρόκειται λοιπόν για την τάξη καθ' εαυτήν και εν γένει, όπως υποθέτουν και ισχυρίζονται οι συντηρητικοί, αλλά για ένα συγκεκριμένο ζήτημα ερμηνείας και ισχύος: ποιος ενσαρκώνει την τάξη, ποιος υπαγορεύει τους κανόνες της και ποιος είναι ο φύλακός της; Η λογικά επισφαλής, όσο και ιδεολογικά απαραίτητη, ταύτιση μιας ορισμένης τάξης με την τάξη καθ' εαυτήν γίνεται έκδηλη και όταν η αντίληψη περί τάξεως εκτείνεται πέραν του κοινωνικοπολιτικού πεδίου προσλαμβάνοντας διαστάσεις ανθρωπολογικές ή και κοσμικές. Η κεκρηυγμένη εχθρότητα των συντηρητικών προς τις θεωρίες ποτέ δεν τους εμπόδισε να εντρυφήσουν σε κατασκευές για τους αιώνιους νόμους του κόσμου, την αιώνια τάξη κτλ. καθώς και για τον συναγόμενο απ' αυτά τα μεγέθη προορισμό του ανθρώπου. Αλλά ακριβώς επειδή πίσω από τέτοιες κατασκευές βρίσκονται ζητήματα ερμηνείας, οι εχθροί των συντηρητικών έσπευσαν από την πλευρά τους να υιοθετήσουν έννοιες όπως λ.χ. η «αιώνια τάξη» και να τις φορτίσουν με το αρεστό στους ίδιους κανονιστικό περιεχόμενο. Έτσι, οι συντηρητικοί και οι επαναστάτες κηρύσσουν εξ ίσου την πίστη τους στο «φυσικό δίκαιο», αν και συνδέουν μαζί του ριζικά διαφορετικές παραστάσεις, και τούτη η κοινή ομολογία πίστεως θέτει αμφότερος μπροστά σε παρόμοιες, αν και αντίστροφες, θεωρητικές δυσκολίες: όπως οι συντηρητικοί ποτέ δεν μπόρεσαν να εξηγήσουν ικανοποιητικά πώς κατάφεραν οι επαναστάτες να ανατρέψουν μιαν εντελώς «φυσική» ή και «θεία» τάξη κι έτσι να φανούν ισχυρότεροι από τούτην, έτσι και οι επαναστάτες οπαδοί του φυσικού δικαίου δεν έδωσαν ίσαμε τώρα πειστική απάντηση στο ερώτημα πώς στά-

politischen Denkens, München 1957, 72. Για την τάξη ως θεμελιώδη συντηρητική αξία βλ. π.χ. G.-K. Kaltenbrunner, «Der schwierige

Konservatismus» = G.-K. Kaltenbrunner (Hg.), *οπ.παρ.* (σημ. 1), 19-54, ιδ. 36.

ήθηκε δυνατό να παραβιασθούν οι επιταγές της φύσης σε τόση έκταση και διάρκεια μέσω της καταπίεσης, της βίας και της αλλοτρίωσης.

Όσα είπαμε δεν σκόπευαν να «ανασκευάσουν» τον συντηρητισμό από τη σκοπιά κάποιας ανταγωνιστικής ιδεολογίας, αφού μάλιστα εμείς πιστεύουμε ότι από καιρό είναι νεκρός. Όμως, χωρίς την πλήρη αναγωγή των συντηρητικών κοινών τόπων στο πολεμικό τους περιεχόμενο και την πολεμική τους λειτουργία δεν μπορεί ν' ανοίξει ο δρόμος για την ιστορική σύλληψη του συντηρητικού φαινομένου. Με άλλα λόγια, ο συντηρητισμός γίνεται ορατός ως φαινόμενο ιστορικό, δεμένο σε τόπο και χρόνο, μονάχα όταν τα μεγέθη εκείνα, τα οποία στη δική του αυτοκατανόηση εμφανίζονται ως οντολογικές ή ανθρωπολογικές κατηγορίες, νοηθούν και αναλυθούν στη συγκεκριμένη τους λειτουργία κατά την επιδίωξη πολιτικής ισχύος. Ως επιστήμονες πρέπει να μάθουμε να μιλάμε για τον συντηρητισμό ως λίγο-πολύ συνεκτική και χαρακτηριζόμενη από ειδοποιά γνωρίσματα ενότητα μέσα στην ιστορία της πολιτικής και των ιδεών, ακριβώς όπως κάνουμε σήμερα όταν γίνεται λόγος για τη «Μεταρρύθμιση» ή τον «Διαφωτισμό». Με την αυστηρά ιστορική σημασία ο συντηρητισμός ορίζεται ως το ιδεολογικό και κοινωνικοπολιτικό εκείνο ρεύμα, σκοπός του οποίου ήταν η διατήρηση της *societas civilis* και της κυριαρχικής θέσης των ανώτερων στρωμάτων της. Ιδιαίτερα ως προς την ιδεολογική του έποψη, ο συντηρητισμός αντλεί το βασικό σώμα των θεωριών του από τον θεολογικό και κοινωνικοφιλοσοφικό κύκλο ιδεών της *societas civilis*, κι επομένως προηγείται χρονικά από τον ορθολογισμό των Νέων Χρόνων και μάλιστα τον Διαφωτισμό, μολονότι η αντιπαράθεση με τον τελευταίο αποτελεί σημαντική —και ίσαμε σήμερα την καλύτερα γνωστή, αν όχι τη μόνη γνωστή— φάση της εξέλιξής του. Από την κοινωνικοπολιτική άποψη, πάλι, ο συντηρητισμός σημαίνει την αντίσταση (των ανώτερων στρωμάτων) της *societas civilis* ενάντια στην αποσύνθεσή της, η οποία άρχισε με τη μορφή του νεότερου χωρισμού κράτους και κοινωνίας και αργότερα συμπληρώθηκε με τον παραμερισμό του πρωτείου της γεωργίας από το πρωτείο της βιομηχανίας. Η ολοκλήρωση αυτής της μακράς και πολύπλοκης διαδικασίας σημαίνει και το τέλος του συντηρητισμού: το ιστορικό περιεχόμενο του συντηρητισμού εξαντλείται, μ' άλλα λόγια, στις κοσμοθεωρητικά, κοινωνικοφιλοσοφικά ή ανθρωπολογικά αιτιολογημένες τοποθετήσεις απέναντι σε τούτη τη διαδικασία και στη συγκεκριμένη κοινωνικοπολιτική δραστηριότητα των κυρίαρχων στρωμάτων της *societas civilis* προκειμένου να την αντιμετωπίσουν. Έξω από αυτό το πλαίσιο της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας των ιδεών για συντηρητισμό μπορεί να γίνει λόγος μόνον μεταφορικά ή με πολεμική-απολογητική πρόθεση. Μαί με τον φιλελευθερισμό και τη (ριζοσπαστική ή κοινωνική) δημοκρατία, ο σι

ντηρητισμός ανήκει στα μεγάλα συνθήματα και κινήματα της μακράς εποχής, την οποία χαρακτηρίζει η παραπάνω διαδικασία. Ενώ όμως ο συντηρητισμός είχε πρακτικά ξοφλήσει όταν επιβλήθηκε σε όλη τη γραμμή ο χωρισμός κράτους και κοινωνίας (δηλ. του σύγχρονου συγκεντρωτικού και ενιαία διοικούμενου κράτους και της κυριαρχούμενης από την αστική τάξη, γοργά εκβιομηχανιζόμενης κοινωνίας), ο φιλελευθερισμός και η κοινωνική δημοκρατία (ο σοσιαλισμός) ζυγώνουν προς το τέλος τους και χάνουν το νόημά τους ως πολιτικές έννοιες καθώς ο χωρισμός κράτους και κοινωνίας αίρεται εκ νέου — όχι όμως επειδή άρχισε η επιστροφή στην προβιομηχανική *societas civilis*, αλλά εξ αιτίας της νίκης του κράτους (δηλ. όσων κοινωνικών ομάδων θεωρούν το κράτος ως το σπουδαιότερο εργαλείο τους ή προστάτη δικών τους συμφερόντων) πάνω στην (κυριαρχούμενη από την αστική τάξη) κοινωνία. Η πληθωρική και άκρως συγκεχυμένη χρήση όλων αυτών των εννοιών στις ημέρες μας, έτσι ώστε η κάθε μια τους περνάει στην άλλη και καμμία τους δεν είναι ακριβής, αποτελεί σημείο ευκρινέστατο του γεγονότος ότι εν μέρει ζυγώνει και εν μέρει ήρθε κιόλας το τέλος της ιστορικής εκείνης εποχής, από την κοινωνικοπολιτική και πνευματική ζωή της οποίας άντλησαν μερικά ή ολικά το περιεχόμενό τους.

